

Piotr Janiszewski

Status mniejszości serbołużyckiej w Niemczech

Serbołużycanie (w polskiej literaturze stosuje się także określenia: Łużycanie i Serbowie lużyccy) to najmniejszy naród zachodniosłowiański, zamieszkujący region Łużyc we wschodnich Niemczech, znajdujący się w granicach administracyjnych dwóch landów Saksonii (Górne Łużyce) oraz Brandenburgii (Dolne Łużyce). Szacuje się, że populacja serbołużycka w Niemczech wynosi obecnie maksymalnie 60 tysięcy, z czego trzecia część zamieszkuje Dolne Łużyce, pozostała część Górne Łużyce. Cała społeczność serbołużycka posługuje się językiem niemieckim, pełną (czynną i bierną) zdolność posługiwania się językiem serbołużyckim¹ posiada 25–30 tysięcy osób. Na obszarach, które zamieszkują Serbołużycanie, stanowią oni średnio 10% całej populacji (12% na obszarze zamieszkałym w Saksonii oraz 7% na obszarze zamieszkałym w Brandenburgii; w relacji do ogółu mieszkańców tych landów Serbołużycanie stanowią kolejno 0,9% oraz 0,8% populacji). Na niektórych obszarach Górnych Łużyc społeczność serbołużycka nadal stanowi większość, np. w częściach dystryktu Kamieniec ich liczba sięga nawet 90% ogółu mieszkańców. W miastach Serbołużycanie stanowią zwykle zaledwie 2% mieszkańców. Teren osiedlenia Serbołużyczan obejmuje łącznie 161 gmin wiejskich i miast².

Plemiona serbołużyckie uległy ekspansji państwa niemieckiego w X w. zanim udało im wykształcić własny organizm państwowy. Mimo wielowiekowej presji kulturowej oraz germanizacji nie doszło do całkowitej asymilacji narodu serbołużyckiego, choć serbołużycki obszar etnograficzny oraz liczba populacji ulegały w przeciagu

¹ Język serbołużycki dzieli się na dwa języki literackie: górno- i dolnołużycki, por. H. Faska, *Język lużycki*, [w:] *Łużycanie. Słowiański naród w Niemczech*, pod red. J. Malinka, M. Vökela, E. Siatkowskiej, S. Marciniaka, Warszawa 1996, s. 35–42.

² Third Report, submitted by the Federal Republic of Germany, under Article 25, paragraph 2, of the Council of Europe's Framework Convention for Protection of National Minorities, Berlin 2009, s. 33; G. Janusz, *Mniejszości narodowe w Niemczech*, [w:] *Być Polakiem w Niemczech*, pod red. A. Wolff-Powęskiej i E. Schulza, Poznań 2000, s. 124.

wieków stopniowemu zmniejszaniu³. W XX wieku liczba Serbołużyczan przekroczyła graniczny punkt „masy krytycznej” poniżej której grupa etniczna znajduje się w stanie zagrożenia własnej egzystencji⁴. Dalsze przetrwanie języka i kultury serbołużycy jest więc uzależnione od aktywnej pracy organizacji serbołużycyckich oraz wydatnego wsparcia i ochrony ze strony instytucji publicznych.

Pierwsze gwarancje prawne dla mniejszości serbołużycyckiej w Niemczech zapewnione zostały w Konstytucji Republiki Weimarskiej z 11 sierpnia 1919 r. Art. 113 ustawy zasadniczej zapewniał mniejszościom narodowym swobodę rozwoju narodowego i kulturowego oraz prawo do nauczania w języku ojczystym. Konstytucja jednak nie gwarantowała wsparcia państwa dla rozwoju życia kulturowego mniejszości, w kręgach politycznych i prawniczych nowej republiki nie brakowało także komentatorów, którzy uważali że społeczność serbołużycycka, podobnie jak polska, kaszubska i mazurska nie powinny być obejmowane ochroną z art. 113⁵. Władze niemieckie odnosiły się w praktyce z dużą dozą nieufności wobec organizacji serbołużycyckich⁶, czego dowodem było powołanie 20 stycznia 1920 r. tzw. Wydziału Serbołużycyckiego (*Wendenabteilung*), który miał za zadanie szpiegować i gromadzić materiały dotyczące życia narodowego Serbołużyczan oraz być główną instytucją działająca na rzecz asymilacji mniejszości serbołużycyckiej⁷. Klimat polityczny Republiki Weimarskiej stwarzał jednak możliwość powstania nowych organizacji społeczno-kulturowych Serbołużyczan oraz rozwoju współpracy z organizacjami innych mniejszości narodowych w ramach Związku Mniejszości Narodowych w Niemczech. Był to także okres powstawaniu wielu nowych serbołużycyckich czasopism młodzieżowych oraz edukacyjnych.

Wraz z przejściem w Niemczech władzy przez NSDAP rozpoczął się proces stopniowego rozbijania organizacji serbołużycyckich i tłamszenia ich życia narodowego. W 1937 r. władze hitlerowskie ostatecznie rozwiązują główne zrzeszenie serbołużycyckie – Domowinę. Duża liczba liderów społeczności – duchownych, nauczycieli i intelektualistów zostaje osadzona w obozach albo przesiedlona⁸. W maju 1945 r. obszar

³ Por. A. Fischer, *Etnografia słowiańska. Zeszyt drugi – Łużycanie*, Lwów–Warszawa 1932, s. 41–43; L. Ela, *Łużycanie w świetle statystyk*, [w:] *Serbołużycanie na terenach pogranicznych*, pod red. M. Wojcieckiego, Zielona Góra 2000, s. 3.

⁴ E. Peyer, *Sorbian, Scottish Gaelic and Romanish: The Viability of Three Indigenous European Minority Languages*, Fribourg 2004, s. 82.

⁵ M. Cygański, R. Leszczyński, *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan*, t. II 1919–1997, Opole 2002, s. 9.

⁶ Część działaczy Domowiny podjęła w 1919 r. próbę wykorzystania klęski Niemiec w I Wojnie światowej dla uzyskania niepodległości dla Łużyc bądź ich włączenia do Czechosłowacji. Zabiegi te nie zyskały jednak żadnego wsparcia ze strony Ententy, por. M. Mieczkowska, *Między koncepcją a praktyką. Polska wobec Łużyc w latach 1945–1990*, Szczecin 2002, s. 44.

⁷ M. Cygański, R. Leszczyński, op.cit., s. 10.

⁸ Por. P. Śurman, *Łużycanie a wybuch II Wojny Światowej*, [w:] *Mniejszości narodowe w Europie a wybuch Drugiej Wojny Światowej*, pod red. J. Benyskiewicza, Zielona Góra 1998, s. 45–49.

Łużyc został zajęty przez wojska Armii Czerwonej i Wojska Polskiego. Serbołużyckie życie narodowe zaczęło się stopniowo odradzać na obszarze radzieckiej strefy okupacyjnej. Starania niektórych liderów serbołużyckich na rzecz przyłączenia Łużyc do Czechosłowacji bądź wydzielenia z nich specjalnego obszaru autonomicznego pod nadzorem Organizacji Narodów Zjednoczonych nie przyniosły żadnych rezultatów⁹, skutkiem czego konieczne stało się ukształtowanie serbołużyckiego życia narodowego, kulturowego i społecznego w ramach państwa wschodnioniemieckiego.

W Niemieckiej Republice Demokratycznej po raz pierwszy zostały wprowadzone regulacje gwarantujące prawa społeczne, kulturowe i narodowe Serbołużyczan oraz zagwarantowane zostało finansowe wsparcie państwa dla realizacji tych praw oraz działalności organizacji serbołużyckich. Serbołużyckie życie narodowo-kulturowe podlegało jednak wszystkim zasadom kontroli reżimu wschodnioniemieckiego. Skutkiem tego liderzy Domowiny nie byli w stanie domagać się od władz państwowych ograniczenia negatywnych konsekwencji procesu industrializacji Łużyc¹⁰, który skutkował m.in. niszczeniem wiosek serbołużyckich na potrzeby przemysłu energetyczno-wydobywczego i przesiedlaniem mieszkańców do nowopowstałych wielkich blokowisk, co przyczyniało się do rozwoju procesu asymilacji i wynaradawiania.

Podstawowe prawa mniejszości serbołużyckiej w NRD uregulowane zostały w aktach prawnych przyjętych na poziomie krajów zamieszkałych przez tą mniejszość. 23 marca 1948 r. Landtag Saksonii uchwalił *Ustawę o ochronie praw narodu serbołużyckiego*. Gwarantowała ona m.in.:

1. Ochronę i poparcie państwowa dla narodu serbołużyckiego w zakresie języka, działalności kulturalnej i rozwoju.
2. Szkoły powszechne i średnie z serbołużyckimi językami nauczania
3. Dopuszczenie do władz i urzędów obok języka niemieckiego języków serbołużyckich.
4. Obecność przedstawicieli społeczności serbołużyckiej w organach administracji, na terenach serbołużycko-niemieckich, w ilości odpowiadającej procentowemu stosunkowi ludności lużyckiej.
5. Opiekę władz i organów administracji nad interesami kulturalnymi Serbołużyczan.

Rada ministrów Brandenburgii wydała 12 września 1950 r. rozporządzenie zbliżone treścią do ustawy saksońskiej. Rozbieżność w czasie wydania obu aktów była wynikiem oporu, jaki przed nadaniem specjalnego statusu ludności serbołużyckiej miało

⁹ M. Mieczkowska, op.cit., s. 48.

¹⁰ P. Baker, *The Sorbs, the SED and the Soviet Union, 1945–1953*, [w:] *Power nad the People: A Social History of Central European Politics 1945–1956*, pod red. E. Breuninga, Manchester 2005, s. 107.

tamtejsze kierownictwo SED, który przełamany został w wyniku nacisku władz centralnych oraz konieczności wypełnienia wymogów konstytucji NRD¹¹.

Konstytucja Niemieckiej Republiki Demokratycznej z 7 października 1949 r. nie wyrażała się o prawach Serbołużyczan *expressis verbis*, jednak jej art. 11, stworzony głównie w celu uregulowania kwestii serbołużyckiej, stwierdzał: *Obcojęzyczne części ludności Republiki mają się w drodze ustawodawczej i administracyjnej opierać w ich swobodnym rozwoju narodowościowym; w szczególności nie wolno im przeszkadzać w używaniu ich ojczystego języka w nauczaniu, administracji wewnętrznej i wymiarze sprawiedliwości*. Druga konstytucja Niemieckiej Republiki Demokratycznej z 6 kwietnia 1968 r. odnosiła się już bezpośrednio do mniejszości serbołużyckiej w art. 40, w którym zapisano: *Obywatele Niemieckiej Republiki Demokratycznej narodowości serbskiej posiadają prawo do pielęgnowania języka ojczystego i kultury. Realizacja tego prawa popierana jest przez państwo*.

W trakcie procesu zjednoczenia Niemiec w 1990 r. przedstawiciele organizacji serbołużyckich postulowali znowelizowanie konstytucji Republiki Federalnej Niemiec o zapis gwarantujący prawa mniejszości narodowych na poziomie konstytucyjnym¹². Postulat ten nie został zrealizowany, prawa mniejszości serbołużyckiej uwzględniono jednak w *Uwagach protokolarnych* nr 14 do art. 35 *Traktatu Zjednoczeniowego* z sierpnia 1990 r. Zapewniają one Serbołużyczanom ochronę ich tożsamości narodowej, możliwość posługiwania się własnym językiem przed sądami oraz wspieranie kultury i języka.

W RFN 4 grupy etniczne uznane są za mniejszości narodowe, których społeczności są historycznie związane z obszarami zamieszkania i z tego tytułu otrzymują specjalny status (nie otrzymują go mniejszości etniczne i narodowe, które pojawiły się w Niemczech w wyniku np. emigracji zarobkowej)¹³. Jednym z przywilejów jakie nadaje ustawodawstwo federalne tym społecznościom jest nieobowiązywanie partii reprezentujących te mniejszości 5% progu wyborczego¹⁴. Prawo niemieckie na poziomie federalnym w bardzo małym zakresie reguluje kwestie dotyczące praw mniejszości narodowych, jest to w znacznej mierze domena ustawodawstwa poszczególnych landów, w których zamieszkują uznane mniejszości.

W Wolnym Kraju Saksonii prawa ludności serbołużyckiej do zachowania własnej tożsamości, kultury oraz języka zagwarantowane są w art. 6 *Konstytucji Wolnego*

¹¹ T. Cichon, *The Lusation Sorbs and The German Democratic Republik (GDR)*, Hobart 2003, s. 7-8.

¹² Por. J. Byczkowski, *Serbowie Łużyccy na tle innych mniejszości po zjednoczeniu Niemiec*, [w:] *Serbowie Łużyccy i Polacy. Doświadczenia historyczne i perspektywy współpracy*, pod red. Michała Lisa, Opole 1992, s. 66-68.

¹³ I. Pospišil, *The Protection of National Minorities and the Concept of Minority in the EU Law*, Brno 2006, s. 9.

¹⁴ Third Report, *op.cit.*, s. 268.

Kraju Saksonii z 27 maja 1992 r. Szczegółowe rozwinięcie tej kwestii wprowadza *Ustawa o prawach Serbołużyczan* z 22 stycznia 1999 r. Określa ona zasady stosowania języka serbołużyckiego (górnolużyckiego) przed sądami i innymi instytucjami publicznymi na obszarze serbskiego osiedlenia, zwalniając osoby posługujące się tym językiem z wszelkich kosztów. Ordynacja służbowa urzędów z 13 stycznia 1993 r. gwarantuje, że pismo skierowane do urzędu w języku serbołużyckim na obszarze serbołużycko-niemieckim, traktowane jest jakby skierowane było w języku niemieckim (datą wpłynięcia nie jest data wpłynięcia tłumaczenia, jak to jest w przypadku innych języków). Petent nie ponosi też żadnych kosztów związanych z tłumaczeniem. Ustawa zapewnia też na wyżej wspomnianym obszarze podwójne niemiecko-serbołużyckie nazewnictwo miejscowości, ulic, placów, dróg, mostów oraz na szyldach instytucji publicznych¹⁵.

Także *Konstytucja Brandenburgii* z 22 kwietnia 1992 r. w art. 25 gwarantuje prawa kulturowe i językowe Serbołużyczan. Rozwija je *Ustawa o zakresie praw Serbołużyczan w Brandenburgii* z 7 lipca 1994 r. definiując m.in. obszar serbołużyckiego osiedlenia oraz zobowiązuje lokalną administrację do stosowania na tym terenie dwujęzycznych niemiecko-serbołużyckich (dolnolużyckich) oznaczeń ulic, budynków, dróg i instytucji publicznych. Kwestie odnoszące się do stosowania języka serbołużyckiego przed sądami i innymi instytucjami uregulowana jest analogicznie jak w prawodawstwie saksońskim¹⁶.

Republika Federalna Niemiec zobowiązana jest do poszanowania praw mniejszości narodowych na podstawie wiążącego ją prawa międzynarodowego. W odniesieniu do praw mniejszości narodowych i etnicznych kluczowe znaczenie mają konwencje Rady Europy: *Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych* z 1995 r. gwarantującej polityczne, społeczne oraz gospodarcze prawa mniejszościom narodowym oraz *Europejskiej karty języków regionalnych i mniejszościowych* z 1992 r. wprowadzającej m.in. definicję języka regionalnego – innego od języka urzędowego, używanego tradycyjnie przez daną mniejszość.

Władze Saksonii i Brandenburgii powołały szereg instytucji zajmujących się ochroną praw Serbołużyczan oraz wykonywaniem założeń polityki wobec mniejszości. Przy parlamentach obu landów działają Rady ds. Serbołużyckich, składające się z pięciu członków, zgłaszanych przez organizacje serbołużyckie i społeczności lokalne z serbołużyckiego obszaru językowego. W Brandenburgii członkami Rady mogą być tylko Serbołużyczanie. Zadaniem tych ciał jest opiniowanie projektów aktów prawnych, które odnoszą się do mniejszości serbołużyckiej oraz przedstawianie stanowisk w imie-

¹⁵ Używanie języka mniejszości narodowych jako pomocniczego języka urzędowego w wybranych krajach europejskich, pod red. I. Niedojadło, Gliwice 2003, s. 10.

¹⁶ *Ibidem*, s. 11.

niu tej społeczności¹⁷. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że na mocy ustawodawstwa w Saksonii i Brandenburgii członkiem społeczności serbołużyckiej jest każdy kto taką przynależność zadeklaruje. Deklaracja taka nie może być weryfikowana¹⁸. W Brandenburgii Ministerstwo Nauki i Kultury ma oddzielny wydział serbołużycki, analogiczna struktura istnieje w Saksonii w ramach Ministerstwa Nauki i Sztuki. Referaty do spraw serbołużyckich istnieją także przy Saksońskim Ministerstwie Nauki i Kultury oraz Budziszynskim Regionalnym Biurze Szkolnym¹⁹. Pełnomocnicy do spraw praw Serbołużyczan powoływani są także przez samorządy lokalne na Łużycach. Komisarze do spraw serbołużyckich powoływani są w Chociebużu oraz powiecie Sprewa – Nysa Łużycka, honorowi komisarze wybierani są w powiatach Dahme-Błota i Górne Błota-Łużyce. W Saksonii komisarze do spraw serbołużyckich funkcjonują w powiecie budziszynskim oraz mieście Wojerce, w Kamieńcu jedno z kluczowych stanowisk w administracji zarezerwowane jest dla Serbołużyczanina. Lokalne stowarzyszenia serbołużyckie albo nominują komisarzy, albo są przed ich mianowaniem konsultowane. Zakres ich zadań obejmuje opiniowanie uchwał oraz koordynacja polityki odnoszącej się do spraw serbołużyckich²⁰. Znajomość języków serbołużyckich może być stosowana przez administrację publiczną jako dodatkowe kryterium przy zatrudnianiu pracownika (zarówno saksońskie jak i brandenburskie MSW odrzuca możliwość wprowadzenia tego jako kryterium podstawowe powołując się na krajowe i federalną konstytucję). W wielu agendach podległych saksońskiemu MSW pracuje osoba kontaktowa posługująca się językiem serbołużyckim²¹.

Główną organizacją społeczno-kulturową Serbołużyczan jest Domowina – Zrzeszenie Serbołużyczan. Ta działająca od 1912 r. instytucja ma za statutowe cele reprezentowanie interesów mniejszości serbołużyckiej wobec władz publicznych oraz działanie na rzecz kulturowego i społecznego rozwoju Serbołużyczan. Domowina ma specyficzną strukturę: jej członkami mogą być zarówno osoby fizyczne jak i organizacje. Stosunki między Domowiną a organizacjami członkowskimi określają odrębne umowy²². Obecnie Domowina liczy ponad 7000 członków indywidualnych, a w jej skład wchodzi 5 związków regionalnych oraz 13 stowarzyszeń (m.in. Serbołużyckie Stowarzyszenie Szkolne oraz Serbołużyckie Towarzystwo Naukowe Macierz Serbska)²³.

Pierwszą kompleksową regulacją państwową odnoszącą się do nauczania języka serbołużyckiego były *Wytyczne w sprawie uporządkowania stosunków szkolnych na*

¹⁷ Third Report, op.cit., s. 84.

¹⁸ Ibidem, s. 50.

¹⁹ Ibidem, s. 76.

²⁰ Ibidem, s. 77.

²¹ Ibidem, s. 172–177.

²² Art. 3 Statutu Domowiny – Zrzeszenia Serbołużyczan [dokument elektroniczny], <http://www.domowina.sorben.com> [data dostępu 10.03.2010 r.].

²³ <http://www.domowina.sorben.com> [data dostępu 10.03.2010 r.].

obszarze języka serbołużyckiego w krajach Saksonii i Brandenburgii z 9 kwietnia 1952 r. Wprowadzały one dwa typy szkół z nauczaniem języka serbołużyckiego: szkoły typu A, w których wszystkie przedmioty nauczane były w języku serbołużyckim oraz szkoły typu B, gdzie występował obowiązkowy przedmiot język serbołużycki²⁴. Te bardzo korzystne przepisy uległy zmianie 2 października 1962 r. w wyniku wprowadzenia w życie *Wytycznych w sprawie podniesienia poziomu nauczania przedmiotów przyrodniczych i politechnicznych oraz nauczania języka serbołużyckiego w dwunastoletnich ogólnokształcących politechnicznych szkołach średnich i w szkołach średnich z nauczaniem języka serbołużyckiego*. W szkołach typu A język serbołużycki został wyparty przez niemiecki od piątej klasy, a przedmioty ściśle oraz nauka obywatelska miały być prowadzone wyłącznie po niemiecku²⁵. Akt określił język serbołużycki jako język pomocniczy (*Hilfssprache*) co znacznie obniżyło jego prestiż. Dopiero w 1968 r. działaczom Domowinie udało się przeforsować nową regulację, która łagodziła skutki *Siódmego postanowienia*. 20 grudnia 1968 r. wprowadzone zostało *Czwarte postanowienie w sprawie realizacji Ustawy o jednolitym socjalistycznym systemie kształcenia*. Domowina mogła na mocy tej regulacji prowadzić werbunek na zajęcia z języka serbołużyckiego oraz prowadzić konsultacje z rodzicami w tej sprawie²⁶. Zmiany legislacyjne były wynikiem zmian w nastawieniu kierownictwa partyjno-państwowego w odniesieniu do zakresu specjalnych uprawnień, jakie powinny być nadawane w ramach polityki wobec mniejszości serbołużyckiej (*Sorbenpolitik*).

W Republice Federalnej Niemiec regulacje dotyczące nauczania języka mniejszości narodowych znajdują się w wyłącznej kompetencji landów zamieszkałych przez daną mniejszość. System edukacji w Saksonii reguluje ustawa z 9 lipca 1991 r., która w art. 2 gwarantuje prawo do nauczania języka serbołużyckiego. Wszystkie szkoły w Saksonii muszą zawrzeć w programach nauczania podstawowe informacje dotyczące serbołużyckiej historii i kultury. W 1992 r. szkoły typu A zostały zastąpione przez *szkoły serbołużyckie*, których zadaniem jest rozwój dziedzictwa i kultury serbołużyckiej, w szkołach tych wszystkie przedmioty nauczane są w języku serbołużyckim²⁷. Pozostałe szkoły na serbołużyckim obszarze językowym oferują naukę języka serbołużyckiego jako języka codziennej komunikacji (ojczystego), drugiego języka bądź języka obcego. W Saksonii działa 6 serbołużyckich szkół podstawowych, 5 szkół realnych oraz jedno gimnazjum w Budziszynie. 6 szkół podstawowych daje możliwość

²⁴ E. Pjech, System szkolnictwa serbołużyckiego po 1945 i jego wpływ na język łużycki [dokument elektroniczny], <http://prolusatia.ovh.org/artykuly/artykuly08.htm> [data dostępu 10.03.2010 r.]

²⁵ L. Budarjowa, *O łużyckim szkolnictwie*, [w:] *Łużycanie. Słowiański naród w Niemczech*, pod red. J. Malinka, M. Vökeal, E. Siatkowskiej, S. Marciniaka, Warszawa 1996, s. 84.

²⁶ E. Pjech, op.cit.

²⁷ L. Budarjowa, op.cit., s. 85.

uczenia się serbołużyckiego jako języka ojczystego lud drugiego. Dodatkowo 4 szkoły podstawowe oraz 2 realne dają możliwość uczenia się języka serbołużyckiego jako drugiego języka, a 16 podstawowych jako języka obcego²⁸.

Na mocy brandenburskiej ustawy o szkolnictwie z 12 kwietnia 1996 r. uczniowie na serbołużyckim obszarze językowym mają prawo do nauki języka serbołużyckiego oraz pobierania nauki w języku serbołużyckim. Szczegółowo zagadnienie nauczania języka precyzuje obecnie *Ordynacja w sprawach szkolnych dotyczących Serbołużyczan* obowiązująca od 21 lipca 2000r. Istnieje 5 szkół podstawowych w którym serbołużycki jest językiem nauki oraz 24 szkoły, gdzie język serbołużycki jest przedmiotem nauczania. Uczyć się języka serbołużyckiego jako drugiego języka albo języka obcego można także na poziomie szkół realnych (np. w roku szkolnym 2007/2008 skorzystało z tej możliwości 700 uczniów). W Chociebużu istnieje serbołużyckie gimnazjum, w którym nauczanie odbywa się w języku serbołużyckim²⁹.

Od strony finansowej organizacje serbołużyckie utrzymuje głównie powołana 19 maja 1991 r. Fundacja dla Narodu Serbołużyckiego. Ostatecznie status prawny i kwestie źródeł finansowania Fundacji ustalone zostały w trójstronnym porozumieniu, które podpisały rządy Saksonii, Brandenburgii oraz rząd federalny RFN 28 sierpnia 1998r. Celem Fundacji jest działanie na rzecz rozwoju kultury, nauki i sztuki serbołużyckiej, rozwój nauki języka, wspieranie współpracy europejskiej, promowanie kultury serbołużyckiej w Niemczech i za granicą oraz wpływanie na kształt polityki w stosunku do mniejszości serbołużyckiej. Głównym organem jest Rada Fundacji, która odpowiada m.in. za ustalenie budżetu i planu działalności. Składa się z sześciu Serbołużyczan oraz z przedstawicieli rządów Saksonii, Brandenburgii i rządu federalnego. Ważnym organem jest Parlamentarna Rada Konsultacyjna składająca się z dwóch parlamentarzystów Bundestagu i tyluż z parlamentów Brandenburgii i Saksonii. Rada opiniuje działalność fundacji oraz ma wgląd do dokumentacji³⁰. Bieżącą działalnością zarządza dyrektor, którego siedziba jest w Budziszynie. Poza tym działają jeszcze cztery biura regionalne oraz dwa biura informacji kulturowej w Budziszynie i Chociebużu.

Zakres gwarancji prawo-instytucjonalnych oraz ich praktycznych realizacja była w przeciągu ostatnich dwóch dekad przedmiotem wielu kontrowersji. Podłoże najbardziej problematycznych kwestii miało zasadniczo charakter gospodarczo-finansowy: niemieckie instytucje publiczne różnego szczebla nie spełniały oczekiwań i żądań stawianych przez organizacje serbołużyckie, odwołując się do racji stricte ekonomicznych. Wskazać można na trzy podstawowe problemy w omawianym kontekście: szkol-

²⁸ Third Report, op.cit., s. 256–257.

²⁹ Ibidem, s. 261–263.

³⁰ Satzung der Stiftung für das sorbische Volk, Stand Mai 2009 [dokument elektroniczny], <http://stiftung.sorben.com/usf/satzungde.pdf> [data odczytu 23.05.2010 r.]

nictwa serbołużyckiego, przesiedleń wiosek serbołużyckich oraz zakres wsparcia dla Fundacji na rzecz Narodu Serbołużyckiego.

W 2001 r. rozpoczął się proces stopniowego zamykania serbołużyckiej szkoły realnej we wsi Chrościce koło Budziszyna. Saksońskie Ministerstwo Edukacji decyzję tłumaczyło zmniejszając się sukcesywnie liczbą uczniów (poniżej 20 uczniów w klasie, czyli mniej niż minimum przewidziane przez prawo oświatowe)³¹. Rodzice uczniów oraz mieszkańcy Chrościc wspierani przez Domowinę podjęli akcję protestacyjną, kierując apele do ministerstwa i opinii publicznej w Niemczech i zagranicą oraz podejmując kroki prawne przeciwko decyzji likwidującej szkołę. Z walką o obronę *narodowego bastionu*, jak określił szkołę w Chrościc przewodniczący Domowiny Jan Nuk, swoją solidarność wyraził Sejm Republiki Czeskiej oraz polska sejmowa Komisja Spraw Zagranicznych³². Saksońskie sądy administracyjne dwóch instancji odrzuciły skargę obrońców szkoły, uznając że decyzja ministerstwa nie narusza przepisów dotyczących ochrony mniejszości narodowych. We wrześniu 2003 r. serbołużycka szkoła średnia w Chrościc została ostatecznie zamknięta³³.

Odrodzenie przemysłu wydobywania węgla brunatnego w drugiej połowie lat 90. we Wschodnich Niemczech wznowiło problem likwidacji wiosek serbołużyckich zlokalizowanych na obszarach bogatych w surowiec. Jak już zostało wspomniane wcześniej proces ten w okresie NRD w znacznej mierze przyczynił się do asymilacji Serbołużyczan. W czerwcu 1997 r. Landtag Brandenburgii przyjął ustawę dotyczącą wydobywania węgla brunatnego (*Braunkohlegesetz*) przewidującą konieczność przesiedlenia 380 mieszkańców wioski Rogow na serbołużyckim obszarze etnicznym oraz zburzenie całej miejscowości na potrzeby przemysłu wydobywczego. Decyzja ta zapadła mimo gwarancji konstytucyjnych chroniących serbołużycki obszar zamieszkania oraz wcześniejszym deklaracjom władz niemieckich o woli nie naruszania wiosek serbołużyckich³⁴. W tej sytuacji, podobnie jak w przypadku szkoły z Chrościc Domowina i społeczność lokalna z Rogow próbowały zablokować decyzję poprzez zaskarżenie decyzji oraz poprzez uruchomienie kampanii mającej zdobyć poparcie opinii publicznej w Niemczech i za granicą (wśród wybitnych postaci życia publicznego,

³¹ K. Suder, *Szkolnictwo Serbów lużyckich w Niemczech*, „Rocznik Lubuski” 2004, t. XXX, cz. I, s. 174.

³² Por. J. Wójcicki, *Sejmowa Komisja Spraw Zagranicznych wspiera utrzymanie lużyckich szkół*, „Zeszyty Lużyckie” 2002, t. 34, s. 164.

³³ A. Rubinowicz-Gründler, *Ku zgroznie Serbołużyczan władze Saksonii zamknęły serbołużycką szkołę w Chrościcach* [dokument elektroniczny], http://www.prolusatia.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=123:ku-zgroznie-serbouydzan-wadze-saksonii-zamkny-serbouyck-szko-w-chroscicach&catid=6:prasa&Itemid=12 [data odczytu 23.05.2010 r.]

³⁴ Art. 25 (2) Verfassung des Landes Brandenburg vom 20. August 1992; obietnice w sprawie nie niszczenia wiosek na potrzeby wydobywania węgla miał złożyć także kanclerz Helmut Kohl podczas wizyty w Chociebużu (J. Michel, *Stats and impact of the German Lignite Industry*, Goteborg 2005, s. 45.

które wyraziły swoją solidarność z protestem był m.in. Günter Grass). Obie kierunki walki w obronie wioski okazały się nieskuteczne. W 1998 r. Brandenburski Sąd Konstytucyjny uznał *Braunkohlengesetz* za zgodny z ustawą zasadniczą landu. Skierowana do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka skarga, powołująca się na prawa mniejszości narodowych i etnicznych, została odrzucona (2000 r.). Z kolei w 2002 r. Federalny Sąd Administracyjny odrzucił skargę domagającej się studium skutków dla środowiska naturalnego zanim dojdzie do zburzenia wioski na potrzeby przemysłu wydobywczego³⁵. Mimo protestów Domowiny i wyrazów solidarności dla niej z kraju i zagranicy w 2004 r. Rogow został zburzony, a mieszkańcy rok wcześniej przesiedleni do dzielnicy miasta Forst.

W raporcie przedstawionym Radzie Europy 9 kwietnia 2009 r. strona niemiecka stwierdza, że brak jest planów rozwoju przemysłu wydobywczego, które zagrażałyby serbołużyckiemu obszarowi zamieszkania na obszarze Brandenburgii. Istnieje jednak takie niebezpieczeństwo w związku z poszukiwaniem nowych obszarów wydobycia węgla w regionie Schleife/Trebendorf w Saksonii. We wspomnianym raporcie cytowane jest stanowisko władz saksońskich, które podkreślają że wiążą ich regulacje konstytucyjne i ustawowe dotyczące ochrony mniejszości serbołużyckiej, równocześnie podkreślając, że prawa te *nie mogą służyć jako prawa ofensywne przeciwko innym ustawom, w tym także dotyczących planowania przestrzennego*³⁶.

Także charakter finansowania organizacji i działalności kulturowej ze strony władz krajowych i federalnych od zjednoczenia Niemiec było zagadnieniem budzącym liczne kontrowersje oraz spory. Problem nasilił się w 2007 r. (był to ostatni rok obowiązywania planu finansowego opracowanego w 1998 r.) kiedy Federalny Sąd Audytorski RFN opublikował raport krytykujący system finansowania Fundacji na rzecz Narodu Serbołużyckiego, wskazując na brak dokumentacji analizującej i prezentującej jakie wyniki przyniosło finansowanie kultury serbołużyckiej z publicznych środków, brak rzetelnych badań nad tym ile obywateli faktycznie zna i posługuje się językami serbołużyckimi oraz krytykujący procedury dotyczące przyznawania dotacji jako nieprzejrzyste i ułatwiające marnotrawstwo³⁷. Ponieważ władze federalne pozostawały ośrodkiem poglądu, że to budżety landów Saksonii i Brandenburgii powinny być głównym źródłem wsparcia dla Fundacji³⁸ zrodziło to ostrą dyskusję na temat przyszłego planu finansowego oraz udziału najbogatszego donatora – budżetu federalnego. Rządy saksoński i brandenburski lobbowały na rzecz zachowania systemu, w którym ten budżet nadal byłby obciążony blisko 50% wkładem na rzecz finansowania

³⁵ J. Michel, op.cit., s. 44.

³⁶ Third Report, op.cit., s. 280.

³⁷ S. Winter, S. Berg, *Sorbs Battle For More Euros*, „Der Spiegel” z dn. 15.10.2007 r.

³⁸ Third Report, op.cit., s. 85.

Fundacji³⁹. Dramatyczny i gorzki w swojej wymowie apel wystosowała Domowina, w który stwierdzała m.in.: *pomimo zapewnień o sympatii, profesjonalne instytucje i zarejestrowane serbołużyckie stowarzyszenia stają na początku 2008 r przed dylematem – zaniżone finansowanie uniemożliwia wykonywanie najkonieczniejszych językowych, kulturalnych i naukowych zadań, i tym samym stanowi zagrożenie dla przyszłości serbołużyckiego narodu*⁴⁰. W tym samym apelu władze Domowiny określiły potrzeby finansowe Fundacji na minimum 16,4 mln euro. Punktem kulminacyjnym sporu była zorganizowana przez Domowię manifestacja mniejszości serbołużyckiej i sympatyków w Berlinie 29 maja 2008 r.⁴¹

Ostatecznie, na mocy porozumienia między zainteresowanymi podmiotami (rządy Saksonii i Brandenburgii oraz rząd RFN) doszło do ustalenia planu wsparcia finansowego na lata 2009–2013⁴² przewidujący dla Fundacji roczne finansowanie w wysokości 16.828.800 euro, gdzie 8,2 mln (48,7%) stanowić będzie wpłatę z budżetu federalnego, 5,85 mln (34,8%) z budżetu saksońskiego, a 2,78 mln (16,5%) z brandenburskiego.

Mimo, że zakres gwarancji instytucjonalno-prawnych dla mniejszości serbołużyckiej w Niemczech można ocenić jako szeroki, dostrzec można wyraźny problem praktycznego wymiaru ochrony interesów narodowo-kulturowych Serbołużyczan w konkretnych sytuacjach. Przytoczone powyżej przykłady pokazują, że dobro tej mniejszości narodowej przegrywa czasami w starciu z rachunkiem ekonomicznym. Bez wątplenia niebagatelną rolę odgrywa w tym wypadku fakt, że zarówno Brandenburgia jak i Saksonia borykają się z licznymi problemami społeczno-ekonomicznymi, przez co trudno jest w pewnych sytuacjach przedłożyć interesy mniejszości serbołużyckiej nad potrzeby wynikające z racji gospodarczych i finansowych. W związku z nadal istniejącym zagrożeniem zaniknięcia Serbołużyczan jako narodu w perspektywie kilku najbliższych dekad kwestią kluczową wydaje się nie tylko zachowanie obecnego zakresu ochrony prawnej, ale także rozwoju systemu wsparcia finansowego dla serbołużyckich organizacji i inicjatyw na polu kultury i edukacji. Nie zmienia to oczywiście faktu, że kluczową rolę do odegrania w procesie zachowania tożsamości serbołużyckiej mają sami Serbołużycanie, ich liderzy oraz stowarzyszenia.

³⁹ S. Winter, S. Berg, op.cit.

⁴⁰ Memorandum w sprawie dalszego istnienia narodu serbołużyckiego w Republice Federalnej Niemiec, Budziszyn 2008 [dokument elektroniczny], <http://www.domowina.sorben.com/pm/memorandum08pl.htm>, [data odczytu 23.05.2010 r.].

⁴¹ M. Patelski, *Sytuacja Serbów Łużyckich w zjednoczonych Niemczech. Na marginesie manifestacji berlińskiej z 29 maja 2008 r.*, „Pro Lusatia – Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2008, t. 7, s. 145–146.

⁴² Zweites Abkommen über die gemeinsame Finanzierung der „Stiftung für das sorbische Volk” [dokument elektroniczny], <http://stiftung.sorben.com/usf/Finanzierungsabkommen2009.pdf> [data odczytu 23.05.2010 r.].